

ВІДНОВНИК ЛЬВІВСЬКОГО СХОДОЗНАВСТВА

Портрет орієнталіста Яреми Полотнюка

Ольга МАКСИМІВ,

доцент Львівського національного університету

Вивчення східних мов (гебраїська, арамейська, арабська) у Львівському університеті почалося після 1817 р. Першими викладачами на теологічному факультеті були А. Радкович, Я. Кухарський, Л. Солецький, К. Сарницький, М. Мишковський; на філософському – Г. Блятт, Б. Давидович. Із часом почали викладати санскрит та старовірменську (грабар) мови. Систематичне викладання семітських мов – включно з асировавилонською (!) – почалося з ініціативи семітолога М. Шора.

Після Першої світової війни сходознавець і поліглот Андрій Гавронський започаткував в університеті викладання низки старо- та новоіндійських мов і літератур. 1920-ті рр. взагалі можна вважати періодом розквіту львівського сходознавства: у Львівському університеті працювали семітолог О. Клявек та Ю. Попліха, алтаїст і монголіст В. Котвич, арабіст З. Смогожевський, який започаткував викладання староосманської та перської мов, монголісти й алтаїсти В. Шмуц і М. Левицький, арабіст Т. Левицький, індолог С. Стасяк, іраніст Ф. Махальський. Староперську, середньоперську та грабар викладав учень А. Мейє, відомий мовознавець Є. Курилович, а турецьку, перську й арабську – Мохаммед Садик-бей Агабек-заде (Агабеков). У той час у Львівському університеті здобули освіту такі відомі орієнталісти: Є. Заволинський, О. Пріцак, Л. Скужак, А. Кунст, Я. Турчинський. В Інституті сходознавства при гуманітарному факультеті в 1938 р. функціонувало 9 кафедр, на яких викладали 35 східних мов. У 1939–1940-х рр. кафедрою сходознавства керували спочатку С. Стасяк, пізніше Є. Заволинський. Згодом кафедру було розформовано.

Друга світова війна завдала великої шкоди львівському сходознавству: німецькі окупанти вивезли понад двадцять тисяч унікальних видань сходознавчої тематики та понад п'ятсот цінних рукописів східними мовами. Після війни багато львівських сходознавців польської національності виїхало в

Ярема Полотнюк

Європу. Небажання радянської влади й університетської адміністрації, які скрізь убачали прояви «українського націоналізму», розвивати сходознавчі студії врешті спричинилося до того, що викладання східних мов у Львівському університеті офіційно припинилося.

Як виявилось згодом, воно таки продовжило своє життя, але «на громадських засадах» – фрагментарно й лише завдяки подвижницькій діяльності окремих ентузіастів. Ще перед війною Варшавський університет

за фахом «китайська мова та санскрит» закінчив М. Кнороз. У 1950-ті рр. він викладав на історичному й філологічному факультетах, залучивши до занять із китайстики І. Сайдаковську, а до викладання арабської та перської мов – Я. Полотнюка. Після перевидання «Керівництва до елементарного курсу санскритської мови» Г. Бюлера, яке з ентузіазмом сприйняла наукова громадськість Радянського Союзу, М. Кнороза, ініціатора перевидання, звільнили з роботи. Він змушений був працювати перекладачем із європейських мов на одному зі львівських заводів.

Після 1967 р. випускник сходознавчого факультету Ленінградського університету Я. Полотнюк почав вести факультативні курси арабської та перської мов на філологічному факультеті. Незважаючи на очевидні й помітні успіхи студентів (О. Калмикова викладала російську мову в Дамаску, В. Рудковський по річному стажуванні в Таджикистані переклав кілька великих романів таджицьких авторів, А. Горбачевський став заступником декана філологічного факультету Таджикиського державного університету), адміністрація університету на чолі з М. Максимовичем уперто не хотіла розуміти потреби сходознавчої науки. Для арабських і перських студій Я. Полотнюка почало «не вистачати грошей», і сходознавець здебільшого викладав безкоштовно. Курси згорнули, а якщо згодом і поновили в 1980 р. – то на пару років.

Народився Ярема Полотнюк 2 липня 1935 р. в Колодії Івано-Франківської (тоді Станіславівської) області в родині відомої письменниці Ірини Вільде (справжнє ім'я – Дарія Полотнюк, у дівочтві Макогон) та лісового інженера Євгена Полотнюка. Восьмилітнім хлопцем утратив батька – його розстріляли фашисти. Першою вчителькою юного Полотнюка стала бабуся Адольфіна Макогон, із походження німкеня, яка з рідними розмовляла, залежно від ситуації, українською і німецькою мовами. Середню освіту Я. Полотнюк здобув у Львівській середній школі й 1952 р. вступив до Львівського політехнічного інституту, який закінчив 1956 р. Знайомство зі Сходом почалося у віці п'ятнадцяти років, коли Я. Полотнюк уперше почув перську мову відкрив для себе арабську графіку. Його «хрестоматією» з арабської мови став Коран. Із допомогою принагідних учителів опановуючи ази перської й арабської мов, Я. Полотнюк, тоді ще студент-четвертокурсник, на запрошення професора С. Шаховського веде в університеті гурток перської мови.

Тоді ж юнак познайомився в Харкові з відомим арабістом А. Ковалівським. Улаштувавши Я. Полотнюкові «бліц-екзамен» з арабської та перської мов, харківський професор порадив студентові-політехніку: «Та кидайте ви цю техніку і їдьте по Схід до Ленінграда! Тільки до Ленінграда!»

Проте спершу довелося «відробити термін» за набутим фахом інженера-електрика. Ті довгих три роки Я. Полотнюк щоранку, коли рідні ще спали, самотужки студіював підручники з арабської й перської мов. Утрутився випадок. 1962 р. у Львові проходила Декада таджицької літератури й мистецтва. Львівський поет Р. Братунь запропонував Я. Полотнюкові привітати таджицьких письменників їхньою рідною мовою. Молодий інженер зробив те з неабияким успіхом, і наступного дня дивака-технаря викликано було до секретаря обкому партії з питань ідеології В. Маланчука. На подив, той не лише згадав, що й сам колись цікавився перською мовою, а й «благословив» Я. Полотнюка на навчання в Ленінграді; майбутнього сходознавця підтримав також академік-мінералог Є. Лазаренко.

До Ленінградського університету його прийняли без вступних іспитів, з умовою скласти «академізницю» у Львові – крім арабської та перської мов. Тоді на східному факультеті там викладали такі корифеї сходознавства, як іраністи С. Соколов, М. Боголюбов, О. Болдирев. Однак чи не найважливішим для Я. Полотнюка стало знайомство з епіграфістом і мистецтвознав-

цем Л. Гюзальяном та арабістом В. Беляєвим, яких він уважав своїми найавторитетнішими вчителями.

Переддипломну практику сходознавець проходив у Душанбе (Таджикистан), де мав нагоду практикуватися в живомовному середовищі, відвідувати лекції професорів Г. Карімова та А. Бертельса. Практика справді була корисною і продуктивною: з одного боку, поглибив знання усної таджицької мови, з іншого – проштудіював перською мовою під керівництвом доктора Фазилова «Багаристан» («Весняний сад») Абдаррахмана Джамі. (Український переклад його Я. Полотнюк видав у Києві 1983 р.) Там же, у Таджикистані, він придбав близько 40 східних рукописів, які згодом подарував Фонду рідкісної книги бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Навчаючись у Ленінграді, Ярема Євгенович підготував у співпраці з Миколою Ільницьким «Малу антологію перської поезії». Ця антологія, скрупульозно вивірена й виважена з текстологічного погляду, започаткувала новий підхід в українській іраністиці. Цим учений поклав край зумисне сформованому дилетантству, коли переклади робилися з російської мови або, у кращому разі, з цензурованих таджицьких видань, – там максимально уникали згадки про Аллаха, пророка Мухаммада, його сподвижників і в партійних «атеїстичних» традиціях цуралися коранічних цитувань. Вихований петербурзькою школою, Я. Полотнюк упродовж життя керувався принципом – перекладати класичні твори лише з найкращих, по можливості прижиттєвих рукописів, із залученням не таких уже й численних на той час критичних текстів, а також літографічних видань. Ця антологія, надрукована у львівському журналі «Жовтень» 1966 р.¹, попри всі сподівання, так і не набула суспільного розголосу, не була належно поцінована в наукових колах із банальної причини – не було іще тих наукових кіл.

Ярема з матір'ю Іриною Вільде

¹ Згодом вийшли: Р у м і. Поезія / Я. Полотнюк. – К., 1983; Р у м і. З «Маснаві-йе манаві» / М. Ільницький, Я. Полотнюк; [переклад] // Матеріали до вивчення зарубіжного Сходу: тексти, науково-критичні статті. – К.: Київський університет, ВІЛ, 2003. – С. 385–390; Р у м і. З весняного дивану / М. Ільницький, Я. Полотнюк; [переклад] // Матеріали до вивчення зарубіжного Сходу: тексти, науково-критичні статті. – К.: Київський університет, ВІЛ, 2003. – С. 391–393.

1974 р. у журналі «Жовтень» Я. Полотнюк публікує нарис «Джалаледдін Румі та його твори», а наступного, 1975 р. в журналі іноземної літератури «Всесвіт» виходить друком вибране з «Месневі» та

Ярема Полотнюк

«Великого дивану» Джалаледдіна Румі. У доповненому й доопрацьованому вигляді книжка цього автора побачила світ у київському видавництві «Дніпро» 1983 р.

Співпраця з поетом М. Ільницьким виявилася плідною: у різний час у

літературно-мистецьких часописах з'являються переклади з відомої й водночас маловідомої українському читачеві перської літератури. У журналі «Дніпро» Я. Полотнюк опублікував фрагменти з «Шах-наме» Абу-ль-Касима Фірдоусі, а саме «Оповідання про Маздака і Кубада», трохи згодом в альманаху «Сузір'я» вмістив ще кілька оповідань зі славетної «Книги царів». У тому ж таки журналі «Дніпро» вперше надрукував українською мовою четвертий розділ «Гулістану» Сааді, у видавництві товариства «Знання» видав книжку «Класик персько-гаджицької літератури Гафіз Ширазький». Крім зазначеного, ще багато чого встиг зробити. Не треба бути надто проникливим, аби зауважити принцип добору перекладачем класичних творів.

Тим часом учений виношував ще одну невгамовну свою ідею – здійснити широкомасштабний прорив до персомовної літератури Індії, яка цікавила його ще зі студентських років. І цей прорив таки здійснив. У журналі «Всесвіт» 1979 р. в перекладі Я. Полотнюка виходить друком «Туті-наме» «народного оповідача» Ібадулли, а трохи згодом – «Туті-наме» «могола» Мохаммеда Ходавенда Кадері з іще одною ґрунтовною передмовою про персомовну літературу Індії².

Навчання в Ленінграді дало сходознавцеві дуже багато: тут він познайомився з багатьма іраністами

й арабістами, які згодом стали легендою в науці. Повернувшись до Львова, Я. Полотнюк починає читати факультативні курси з арабської та перської мов у Львівському університеті, однак їх тут-таки починають згортати. Сходознавець улаштується на роботу в Інститут суспільних наук АН УРСР у відділ історії України, де є бібліотека «україніки» з літературою, яку ще академік А. Кримський посилав до Львова в Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Я. Полотнюк відновлює свої зв'язки зі сходознавцями Ленінграда й Москви, а завдяки допомозі Я. Дашкевича – зі сходознавцями Чехословаччини, Польщі, Великобританії та СНД. Невдовзі він знайомиться з відомим українським перекладачем В. Мисиком, а також харківським ученим-арабістом А. Ковалівським, який рекомендує сходознавцеві зайнятися твором Буліса ібн аз-Заліма аль-Халібі, більше відомого як Павло Халібський, «Ріхлет аль-Батріарк Макаріус» («Подорож патріарха Макарія»). Я. Полотнюк з ентузіазмом береться до роботи. Уже в 1976 р. у львівському журналі «Жовтень» (нині «Дзвін») з'являється ґрунтовна стаття «Очима арабського мандрівника», де подано історіографічний огляд усього українськомовного матеріалу з досліджуваного питання. Яремі Полотнюкові вдається роздобути тексти унікальних рукописів із Лондона і Дамаска. Та невдовзі виникає конфлікт: не можна мати керівником Я. Дашкевича – той мусить передати керівництво дисертаційною роботою Я. Полотнюка луганському арабістові В. Бейлісові. Коли роботу зрештою рекомендують до захисту, її автор утрачає до неї інтерес...

На час здобуття Україною незалежності вечний працював у Музеї історії релігії та вкотре викладав у Львівському університеті ім. Івана Франка. Тим часом у Києві місток до відновлення сходознавства проклав останній аспірант акад. А. Кримського і абсолювент Львівського університету проф. О. Пріцак за сприяння Президента НАНУ Б. Патона (вони зустрілись у Москві в готелі «Росія»). О. Пріцака було невдовзі обрано іноземним членом НАНУ. Ураз постали проблеми освіти нових кадрів, пошуків викладачів для них, формування дослідників. Із великим напруженням за лічені роки було відновлено Інститут Сходознавства ім. А. Кримського НАНУ. Одним із запрошених на роботу до нового інституту був і львів'янин Я. Полотнюк. При Інституті було створено першу в новій Україні докторську спецраду. У початкових своїх каденціях вона присуджувала наукові ступені з філології та історії Сходу. У ній працювали акад. О. Пріцак (голова ради), акаде-

² Згодом і ці переклади дочекалися підсумкових публікацій окремими виданнями: Кадері М. Книга папуги / М. Кадері / пер. з перської, передмова, примітки, післяслово Я. Полотнюка. – Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Я. Франка, 2003; Кадері М. Книга папуги / М. Кадері / перекл., упорядк. Я. Полотнюк. – Тернопіль: Богдан, 2009. – 144 с.

міки В. Русанівський, О. Мельничук, А. Непокупний, співвідкривач скіфської пекторалі археолог проф. Є. Черненко, тюрколог проф. А. Меметов, іраніст за другою освітою проф. К. Тищенко, історик-джерелознавець проф. Л. Матвеева та ін. За чверть століття рада розглянула захисти й надала наукові ступені сотням учених-сходознавців (філологам та історикам), відновила знищені пласти наукових кадрів для Криму й вишів деінде в Україні.

Коли 1997 р. в Будапешті відбувся 35-й світовий конгрес сходознавців (ICANAS), від незалежної України на ньому було чотири заявки. До Будапешта змогли прибути три доповідачі, які засвідчили перед світовою наукою перші ознаки відродження сходознавства в нашій країні. Це нове сходознавство України представлене такими доповідями: Ю. Кочубей (Париж) – «Арабська культура і арабістика в Україні», К. Тищенко (Київ) – «Іраністичні аргументи на користь концепції центральнослов'янських мов», С. Капранов (Київ) – «Релігійні та магічні вірування японців в "Ісе Моногатари"». Із загальної кількості доповідей Конгресу (903) частка від України становила 0,4 %.

Львів важко прокладав східну стежку. Лише в достопамятний рік 35-го конгресу ICANAS у Львівському університеті ім. Івана Франка нарешті було офіційно створено кафедру сходознавства, яку очолив історик Я. Дашкевич. Перську мову стали викладати як фах на філологічному факультеті, арабську, японську й турецьку – як факультативи. Усі вони переросли в самостійні спеціальності, додалася також китаїстика.

Ідейним натхненником і виконавцем основних ролей став єдиний на той час у Львові дипломований іраніст Я. Полотнюк. У вивченні перської мови акцент робився тоді на класичній мові, студентів учили й виховували на творах Мохаммеда Ходавенда Кадері, Румі, Сааді та Гафеза. Я. Полотнюк поновив читання двох факультативних курсів східних мов – перської й арабської – ще від 1992 р.

Це було вже четверте «повернення» сходознавця в університет. Окрім мови йому довелося читати й інші предмети: ісламознавство, країнознавство, історію перської й арабської літератури тощо. Я. Полотнюка добре знали й шанували іранці: Посольство Ісламської Республіки ще в 1995 р. запросило його – єдиного вченого з України – до Тегерана на Другий всесвітній конгрес іраністів. Тією поїздкою він скористався для налагодження нових і розширення наявних науково-культурних та освітніх зв'язків з іранськими університетами: через рік на стажуванні в Ірані побували студенти

з України, з-поміж них і перші студенти зі Львова – О. Кшановський і О. Забуранна. О. Горошкевич запровадила в ті ж роки факультативне викладання японської мови. Знайшлися студенти, які успішно вивчили і перську, і японську мови. Серед них – О. Забуранна, яка захистила дисертацію на матеріалі обох мов. Перську мову викладав тоді й учень Яреми Євгеновича Р. Гамада.

У 1997 р. з ініціативи Я. Полотнюка та за активного сприяння ректора університету й деканату філологічного факультету було відкрито кафедру сходознавства, яку очолив професор-історик Я. Дашкевич. Загалом, доки не з'явилося на цю посаду власного кандидата філологічних наук, спеціаліста зі східних мов О. Забуранної, кафедрою керували колеги із суміжних спеціальностей, а то й з інших міст (як-от професор-арабіст В. Рибалкін із Києва). Усі програми для курсів спеціальності «Перська мова й література» готував Я. Полотнюк. Під керівництвом професора Ф. Бачевича на матеріалі східних мов захищають кандидатські дисертації О. Кшановський та О. Забуранна, які залишаються працювати на новоствореній кафедрі. Я. Полотнюк читає студентам-іраністам сучасну перську мову, класичну перську мову, ісламознавство, історію перської літератури, вступ в історію Ірану, Афганістану і Середньої Азії, перську каліграфію, вступ до вивчення персо-мусульманської культури, арабську мову. Деякий час на кафедрі працювали й донька сходознавця Ярина Полотнюк, перекладач художньої літератури Р. Гамада, військовий перекладач В. Дубовик. Кафедра готує випускників із трьох спеціальностей: арабська мова та література, перська мова та література, японська мова та література. Загалом тут викладають кілька східних мов.

Я. Полотнюк зацікавлює студентів персомовною літературою Індії, керує їхніми роботами з цієї тематики. На першу Всеукраїнську конференцію індологів у Києві їдуть М. Козерема та Р. Надольська, які одержують почесні грамоти, а Я. Полотнюк отримує нагоду особисто познайомитися з послом Республіки Індії паном В. Б. Соні.

Я. Полотнюк відродив у Львові іраністику й арабістику³, яка своїм рівнем не поступається попередній львівсько-петербурзькій школі. З його

³ З важливих публікацій автора з арабістики: Священна книга Ісламу / Я. Полотнюк // Матеріали до вивчення зарубіжного Сходу: тексти, науково-критичні статті. – К.: Київський університет, ВІЛ, 2003. – С. 430–443; Коран / Я. Полотнюк; [уривки] // Матеріали до вивчення літератур зарубіжного Сходу: тексти, науково-критичні статті. – К.: Київський університет, ВІЛ, 2003. – С. 443–448.

ініціативи у Львівському університеті вперше в Україні запроваджено курс вступу до вивчення персо-мусульманської культури. Як працівник Музею історії релігії, учений за сприяння музейників і бібліотекарів організував своїм студентам практику, де вони читають й описують оригінальні східні рукописи. До сформованої молоді кафедри надходять з Ірану раритетні видання класиків перської літератури.

Разом із викладачем студенти слухали платівки та диски із записами шедеврів перської поезії, читали епіграфічні написи на зброї, килимах та каменях, відвідували його незабутні екскурсії, вечори-зустрічі перського Нового року – Новрузу. Тут читали напам'ять перські вірші та співали перських пісень. Довкола Учителя поволі згуртувався чудовий колектив учнів-однотимців: О. Кшановський, Я. Полотнюк, випускниця Тбіліського університету Далі Бекаурі, талановитий перекладач Р. Гамада, А. Дубовик. Факультатив турецької мови вів філолог із Туреччини Омар Дерменджі.

Студенти вчилися за рукописними підручниками перської та арабської мов, що їх уклав, але так і не видав Ярема Євгенович. Вони мали змогу до-

торкнутися й до персомовної літератури Індії, і до перської мови Таджикистану...

У 2004 р. Я. Полотнюк став першим із десяти нагороджених указом уряду Ірану фахівців, які одержали грамоту з рук Міністра культури та ісламської орієнтації Ахмеда Масджед-Джамаї. Тоді ж ім'я сходознавця було внесено до енциклопедично-біографічного довідника «Нова історія України – Львівщина та львів'яни».

Окрім іпостасей науковця, літератора, перекладача, в особистості Я. Полотнюка жив і естет. Учитель, відновник львівського сходознавства Я. Полотнюк до останніх своїх днів любив і смакував перську літературу, поезію, а бюрократію та манірність зневажав.

Яреми Полотнюка не стало у серпні 2012 р. Та справа, якій присвятив життя вчений, живе в його дітищі – кафедрі сходознавства ім. Ярослава Дашкевича. Сповідувані ним принципи та ідеї втілює колектив викладачів на чолі з доц. О. Забуранною. Вирує насичене студентське повсякдення в аудиторіях, деканаті, онлайн-заняттях... Маючи міцне підґрунтя, львівська орієнталістика збагачується повнослими пагонами.